

УДК 342.4(477.75)«1991/2000»

Мальцева Є. В.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Сучасне конституційне визначення правового статусу Автономної Республіки Крим у складі унітарної Української держави остаточно не вирішило всіх проблем правової природи автономії. Залишається, зокрема, відкритим питання, наскільки наша держава з наявністю адміністративно-територіальної автономії відповідає міжнародним правовим стандартам і загальнонаціональним потребам, і як ця автономія співвідноситься з перспективами розвитку Української держави та забезпечує її конституційну цілісність.

Кримська автономія має низку політичних, культурних, інших особливостей, які обов'язково треба враховувати при виборі шляхів удосконалення державного устрою України. Потребують критичного осмислення такі актуальні для автономії проблеми, як формування управлінської моделі, уточнення основних параметрів правового статусу Автономної Республіки Крим, взаємодія Верховної Ради і Ради міністрів АРК з органами державної влади України, можливості держави щодо врегулювання найбільш гострих проблем Криму.

Протягом 1991-2000 рр. з боку як держави, так і автономії було прийнято низку законів, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, інших нормативно-правових актів державних органів України і Автономної Республіки Крим, затверджена Конституція України і Конституція Автономної Республіки Крим. У цих документах закріплено нове бачення конституційно-правового статусу автономії у складі унітарної держави. Водночас керівництво автономії нерідко приймало й такі рішення, які суперечили українському законодавству, а іноді провокували конфлікти. Сьогодні постала необхідність вивчення і науково-правової оцінки цих та інших нормативних актів.

В автономії зберігається значний конфліктний потенціал. Це потребує вдосконалення відносин між центром і автономією, пошуку механізму кореляції нормативно-правових актів, які регулюють усі аспекти практичної діяльності державних органів автономії, перегляду низки законів та підзаконних актів: з боку автономії приведення постанов Верховної Ради та Ради міністрів АРК у відповідність з чинним законодавством України, а з боку держави – розширення прав автономії, зокрема в економічній, соціальній та етнокультурній сферах, що має сприяти гармонізації відносин між державою та автономією.

Історіографічну базу дослідження автор вважає доцільним умовно поділити на два масиви. По-перше, це загальноісторичні та історико-правові праці, які містять концептуальні визначення національно-державного будівництва, зокрема автономії, в історичному аспекті; по-друге, це спеціальні праці, предметом дослідження яких є питання конституційно-правового статусу кримської автономії.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Аналіз літератури, віднесеної нами до першого масиву започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства. Зауважимо, що М. Костомаров уперше сформулював федеративні засади майбутньої слов'янської республіки.

Після кирило-мефодіївців активну участь в розвитку ідеї демократичного конституціоналізму і перенесення їх програми зі слов'янофільського ґрунту на реальний ґрунт сучасних взаємин узяв М. Драгоманов. У роботі «Вільний союз – Вільна спілка» він уперше обґрунтував концепцію федеративної Росії та України як її складової, створення автономних областей, децентралізації влади. На його думку, з часом сама автономія втрачатиме свої державні функції і утвердиться адміністративна автономія.

Значний внесок в розробку проблем автономного устрою України в складі демократичної Росії вніс М. Грушевський [1].

Він уважав, що федералізм є єдиним шляхом розв'язання проблем і державно-правових гарантій самовизначення народів. На думку М. Грушевського найбільш доцільною і ефективною системою управління є децентралізація влади, передача місцевим органам влади повноважень у сфері економіки, культури, надання їм права законодавчої ініціативи. М. Грушевський ще раз підкреслив основні правові підвалини нового поділу України – «широка децентралізація» і «самоуправне будівництво», які трохи згодом були остаточно закріплено у статті 5 Конституції УНР від 29 квітня 1918 р.: «Не порушуючи єдиної своєї власті, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації» (Конституція Української Народної Республіки (Статут) державний устрій, права і вільності УНР) (29 квітня 1918 р.) [2, с. 52].

У період Української Держави гетьмана П. Скоропадського обґрунтовувалась концепція Українського Криму. В монографії професора В. Сергійчука зазначається, що вперше питання входження Криму до складу України було розглянуто на зустрічі української та кримської делегацій. 8 жовтня 1918 р. було розглянуто два проекти договору. Проект Уряду Української держави передбачав входження Криму до складу України на правах автономії. Кримська сторона пропонувала встановити з Українською державою федеративний союз. Ці розбіжності узгоджувалися в ході переговорів, але зміна уряду на півострові зупинила процес створення в Криму автономії [3, с. 113-114].

Автономія, як складова державності є складним і неоднозначним у правовому плані феноменом. Саме тому заслуговує на увагу методологічний підхід В. Винниченка, Д. Донцова, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко [4-7].

Науковці радянського періоду розглядали проблему державного устрою виключно в контексті ленінської теорії держави, і насамперед обґрунтовували легітимність існування Радянського Союзу та його суб'єктів – союзних, автономних республік та автономних областей і округів [8-17].

Чимало різноаспектних питань національно-державного будівництва в історичному аспекті, розвитку уявлень про форми правління, державний устрій розкрито у дослідженнях з історії політико-правових вчень, історії держави і права, зокрема працях В.Д. Бабкіна [18], В.Д. Гончаренка [19], М.С. Кармазіної [20], І.О. Кресіної [21], І.Ф. Кураса [22], О.М. Мироненка [23], В.Ф. Панібудьласки [24].

У 1998 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В.О. Румянцев. В ній розглядаються альтернативні аспекти національно-демократичної і радянської державності в Україні 1917 – 1920 рр. [25].

В 2000 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук С.О. Телешун. В дисертації комплексно досліджено історію теоретичного осмислення державного устрою як політичного інституту та здійснено її періодизацію. Визначено основні гарантії сучасного державного устрою України, заходи щодо його всебічного реформування та вдосконалення, збереження унітарності України. Але на наш погляд, є помилковою точка зору С.О. Телешуна про те, що при реформуванні адміністративно-територіального устрою України необхідно «... передбачити зрівняння статусу Криму із статусом інших регіонів України» [26].

Теоретичні питання державного устрою, зокрема пов'язані з проблемами здійснення державної влади, утвердження конституційного ладу, суверенітету висвітлюються у працях В.В. Копейчикова [27], Л.Т. Кривенка [28], В.С. Кульчицького [29], В.В. Медведчука [30-32], Г.О. Мурашина [33].

Серед монографічних досліджень окремих проблем удосконалення відносин між різними суб'єктами політичної влади, які безпосередньо пов'язані з формуванням основних засад державного устрою, слід відзначити праці українських юристів та політологів – І.Ф. Бінька, С.І. Головащенко, В.Г. Кременя [34], В.М. Кампо [35], М.І. Корнієнка [36], І.Ф. Кураса [37], Ю.І. Римаренка [38], Г.Х. Рябошапки [39], І.П. Цамеряна [40], В.С. Швецова [41].

Закріплення в Конституції України унітарної форми правління нашої держави і водночас наявність у її складі адміністративно-територіальної автономії посилило актуальність розробки теоретичних питань унітаризму та федералізму, перегляду самої концепції унітарної держави. Адже «чистого» унітаризму світова практика державного устрою не знає.

Теоретичні проблеми унітаризму та федералізму, співвідношення державного устрою і демократії осмислюються в працях В.Г. Кременя, Д.В. Табачника, В.М. Ткаченка [42], М.І. Малишка [43], М.І. Ставнійчука [44], М.В. Цвіка [45], В.В. Цветкова [46].

В аналізі проблематики державного устрою України залучені праці, де висвітлюються різні аспекти державного устрою зарубіжних країн. Серед них дослідження Ф.Р. Ананідзе [47], Є.В. Гриценка [48], А.В. Кошелева, В.А. Тішкова [49], М.К. Малікова [50], О.А. Сергуніна [51], В.Г. Хороса, Г.І. Мирського, К.Л. Майданика [52], В.Є. Чиркина [53], В.М. Шаповала [54, 55].

З усіх наукових праць теоретичного спрямування, найбільш щільно автором використовувалася монографія за редакцією В.Ф. Погорілка. В цій роботі досліджуються найбільш важливі та актуальні теоретичні й практичні проблеми безпосередньої демократії. Метою цього монографічного дослідження є створення наукового підґрунтя безпосереднього здійснення влади народом у конституційно визначених формах [56].

Серед інших варто назвати – підручник «Конституційне право України» за редакцією В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. У ньому системно розглядаються основи територіального устрою і місцевого самоврядування в Україні, правовий статус адміністративно-територіальних одиниць та конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим [57].

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В 2000 р. вийшов у світ академічний курс історії держави і права України в 2-х томах за редакцією професора, академіка НАН України В.Я. Тація, професора, академіка правових наук України А.Й. Рогожина, який фактично став першою спробою узагальнити сучасний досвід національного державотворення з позицій історико-правової науки [58].

Примітним є те, що лави дослідників зазначеної проблематики поповнюються.

Серед істориків та істориків права варто назвати професорів В.Д. Гончаренко [59], О.Л. Копиленко [60, с. 23-31], М.І. Корнієнко [61, с. 16-23], Ф.Г. Турченко [62], О.В. Тимошука [63].

За часів незалежної України виникла наукова школа з вивчення історії національних правоохоронних органів. Дослідженнями у цій галузі сьогодні активно займається група вчених під керівництвом першого проректора національного університету внутрішніх справ професора О.Н. Ярмаша.

Сучасні наукові роботи з нашої проблеми різняться як за ступенем докладності так і за висвітленням різноманітних підходів державотворення в сучасній Україні. У дисертаційному дослідженні автор використала роботи В.Б. Авер'янова [64-67], Є.А. Агеєва [68], І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва [69], О.О. Алексєєва [70], В. Зайцева [71], В.М. Литвина [72], В.К. Мамутова [73], В.В. Цвєткова [74].

Цій проблематиці присвячена наукова праця О.О. Кордуна, К.О. Ващенко, Р.М. Павленко «Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні» [75].

У монографії аналізується низка проблем, які в умовах здійснення адміністративної реформи в Україні мають винятково актуальне значення. Це питання вдосконалення влади і державного апарату, особливостей політичних трансформацій та адміністративної реформи, способи належної організації виконавчої влади. Ця праця цінна не стільки своїм науковим рівнем, скільки систематизованим викладенням матеріалу, хронологічною «прив'язкою» висвітлення практики реформування виконавчої влади в нашій державі, та практичними рекомендаціями щодо шляхів подолання існуючих проблем у реалізації державної влади.

Зрозуміло, не всі з означених проблем висвітлюються в монографії однаковою мірою. З окремих позицій, висловлених авторами, хотілося б дискутувати. На жаль автори обминули таку важливу проблему як відносини між Кабінетом Міністрів України і Радою міністрів Автономної Республіки Крим.

В аналізі проблематики державного устрою України і наявності в її складі адміністративної автономії чималий інтерес становлять праці Б.М. Ширендиба, М.У. Сладковського [76], А.М. Кожановського [77], Ю.О. Писарева [78], О.А. Москальова [79], Л.М. Гудошнікової, К.К. Короткової, М.Г. Мойсеєнко [80], Б.О. Страшуна [81], Ш.Х. Мгої де висвітлюється різні аспекти автономного устрою зарубіжних країн [82].

Чимало позитивних висновків про автономію Північної Ірландії зроблено в монографії М.Є. Орлової [83].

Найбільш значною роботою з проблем регіонального розвитку є монографія С.С. Артоболевського [84], в якій автор комплексно дослідив процеси регіонального розвитку у Великобританії в 40-80 роки ХХ століття.

Проте комплексних досліджень проблематики державного устрою України обмаль. Останнім часом науковці зверталися переважно до загальної проблеми українського державотворення, не диференціюючи її, розглядали більше атрибутику держави, а не її внутрішню організацію. Основна увага приділялася питанням інституційного характеру - адміністративно-територіального устрою в його нормативно-правових та управлінських функціях. Здебільшого поза увагою дослідників залишалися проблеми правової суб'єктності центру і регіонів, а також Автономної Республіки Крим, механізму застосування норм законодавства держави щодо автономії.

Характеризуючи другий масив історіографії проблеми, визначений автором, слід зазначити, що протягом останнього десятиріччя кримська проблематика знаходилася в центрі уваги правознавців, істориків, політиків, експертів, журналістів, як в Україні, так і зарубіжних країнах. Чималий інтерес був пов'язаний з тим, що півострів став адміністративно-територіальною автономією у складі унітарної держави, основним вузлом протиріч між двома великими державами – Україною і Росією, наявністю на території Криму Чорноморського флоту, який мав на озброєнні ядерну зброю. Саме під таким кутом зору в різноманітних публікаціях висвітлювалися різні аспекти кримської ситуації.

Для другої групи вчених найбільше значення мав драматичний процес повернення до Криму депортованих в 1944 р. кримських татар, і всі інші аспекти кримської проблематики розглядалися в контексті цього явища.

Для більшості зарубіжних спеціалістів проблема Криму в основному зводилася до боротьби України і Росії за півострів. Під впливом цих чинників розглядався політичний конфлікт між керівництвом Криму і органами державної влади, який отримав назву «кримський сепаратизм». Однак, історико-правова наука не має узагальнюючих праць про еволюцію конституційно-правового статусу кримської автономії на сучасному етапі. Проблематиці кримської автономії присвячено монографії В.М. Брошевана, В.Г. Чорної [85], О. Мальгіна [86], В. Сергійчука [87]. Стосовно монографії В.М. Брошевана, В.Г. Чорної «Крым в составе Украины», зазначимо що автори зробили спробу упорядкувати нормативно-правові акти, рішення, за якими була створена КАРСР в 1921 р., та здійснювався процес її розвитку і відтворення в 1991 р., тому ця монографія носить інформаційний характер і не може використовуватися науковцями.

В монографії В. Сергійчука із залученням великого документального матеріалу висвітлюється історична доля Криму й України. Зокрема, звертається увага на українську більшість півострова в період Кримського ханства, на включення Криму до українського народногосподарського організму вже з кінця XVIII ст.

Детально аналізується перебіг подій, пов'язаних зі спробою об'єднання Криму з Україною в 1918 р. і передавання півострова УРСР в 1954 р.

Разом з тим, у монографії є позиції, з якими ми не можемо погодитись.

По-перше, автор обмежує розгляд кримської проблематики 1991 р. У той же час саме період з січня 1991 р. до 2000 р. малодосліджений українськими істориками.

По-друге, на наш погляд, в монографії дещо поверхово розглянуто складний процес формування ідеї відновлення Кримської автономії на референдумі 20 січня 1991 р., створення нормативно-правової бази відносин держави і автономії, визначення й еволюції конституційно-правового статусу Криму. А в цьому є нагальна потреба.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

В 2000 р. побачило світ документально-публіцистичне дослідження політолога А. Мальгіна [86], в якому розглянуті соціально-політичні перетворення в Криму в 90-х рр., включаючи процеси пов'язані зі статусом Чорноморського флоту.

Але на думку автора він не кваліфіковано дає оцінку окремим нормативно-правовим актам України стосовно автономії, зокрема, викликає подив ствердження А. Мальгіна про те, що формулювання Конституції України і Конституції Автономної Республіки Крим скоріше фіксують існування проблем, ніж розв'язують їх. Це проблеми об'єму регіональних повноважень, єдність території республіки і статус російської мови в автономії.

Серед інших варто назвати книгу В. Заскоки «Смерч над Крымом», яка вийшла в 1999 р. За свідченням самого автора це літературно-художній твір, але на його сторінках розглядаються важливі моменти діяльності конкретних посадових осіб Верховної Ради і уряду АРК та політичних лідерів півострова. На прикладі діяльності єдиного республіканського цифрового територіального кадастру, автор висвітлює правовий механізм руйнації автономії [88]. З політико-публіцистичних позицій розглядають деякі проблеми розвитку автономії А. Нікіфоров, О. Мальгін, А. Кисельов [89].

З 2000 р. розпочався регулярний випуск історико-публіцистичного альманаху «Москва-Крым» [90-92]. Побачили світ 3 випуски. У збірниках опубліковані матеріали з аналізом заходів і документів, пов'язаних з правовою оцінкою сучасного статусу Криму, зокрема м. Севастополя, а також громадської думки на півострові після ратифікації в 1999 р. широкомасштабного російсько-українського договору. Слід зазначити, що альманах поки ще надмірно політизований, хоч його завданням є налагодження культурних зв'язків Росії в кримському населенні. Крім росіян в Криму проживають українці, кримські татари, греки, євреї та інші народи, для яких, на жаль, в альманахах не знайшлося місця. Значна частина публікацій дещо спрощено висвітлює складні проблеми політичного, суспільного та культурного життя півострова.

Серед великого масиву публікацій значну частину складають статті про російсько-українські взаємовідносини навколо Криму і пов'язаного з цим питання про Чорноморський флот. Зі всіх цих статей автором використані статті К. Затуліна, С. Усова, В. Портнікова в «Независимой Газете», С. Рахманіна в «Зеркале Неделе», матеріали опубліковані в газетах «Флаг Родины» (Чорноморський Флот РФ) і «Флот України» (ВМС У). Проблема Чорноморського флоту розглядалася у 2-х монографіях С. Горбачова [93] і С. Власенко [94].

Обидві монографії є публіцистичними роботами, в яких викладені погляди обох сторін – російської і української на проблему Чорноморського флоту. У спеціальному випуску журналу «Центр Разумкова. Національна безпека і оборона» аналізуються етапи та тенденції розвитку політичної ситуації в АРК, наростання негативних тенденцій на першому етапі (1989-1994 рр.), та певна стабілізація ситуації на другому етапі (1995-1998 рр.) [95].

Автор підтримує точку зору авторів, що на сучасному етапі, після ухвалення нової Конституції Автономної Республіки Крим (грудень 1998 р.) зберігаються окремі негативні тенденції, електоральні орієнтації населення півострова порівняно з загальноукраїнськими, зміщені вліво; підтримка діяльності органів державної влади в Криму є меншою, ніж загалом в Україні.

Велика кількість праць та статей присвячена проблемі повернення і облаштування кримських татар [95-99].

Найбільш продуктивно цю проблематику розробляла С. Червонная, але її праці не можна віднести до наукового дослідження через суб'єктивний підхід та брак аналізу документальної бази [100].

Більш об'єктивно кримськотатарське питання висвітлене у колективній монографії кримських дослідників про проблеми інтеграції репатріантів у кримське суспільство [101].

Значна кількість статей присвячена темі нашого дослідження – еволюції конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим, правових взаємовідносин між державними органами влади України і Криму та розмежуванню повноважень між державою і автономією. Шкода, що більшість авторів розглядають ці проблеми в контексті глобальних міждержавних суперечок. Серед них відзначимо праці О. Волобуєва [102, с. 89-98], В. Дьонінгхауса [103, с. 113-120], О. Зарубина і В. Зарубіна [104, с. 99-106], О. Мальгіна [105, с. 135-141], О. Форманчука [106, с. 125-134], Т. Царевської [107, с. 121-124].

Велику допомогу автору надали статті академіка Академії правових наук О.Л. Копиленко [108-110], в яких розглянуті питання визначення засад правового статусу АРК, основні етапи конституційного процесу, проведено порівняльний аналіз основних нормативно-правових актів, здійснено їх юридичну експертизу.

Досвід практичної роботи з розбудови кримської автономії, зокрема політико-правових аспектів викладено у статтях М. Багрова [111] і Л. Грача [112, с. 3-21].

Дослідженню будови Верховної Ради АРК, її державно-правової природи, як представницького органу присвячена наукова стаття А. Анохіна [113, с. 3-9]. Професор Й. Рисіч розглядає у статті питання конституційного будівництва і, між іншим, політико-правовий аспект територіального устрою України [114, с. 123-125].

Суттєву допомогу в підготовці дослідження надала серія статей П.Б. Євграфова, присвячених державному устрою, національним відносинам у Криму, формам управління автономіями.

Нормативно-правовою базою дослідження стали Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, Конституція Автономної Республіки Крим, Закон Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки», закони України «Про статус автономної Республіки Крим» та «Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим» та інші. На основі цих документів простежено шляхи й логіку формування правових норм становлення кримської автономії протягом 1991-2000 рр.

Значно доповнили дослідження опубліковані документи, публікації преси, спогади учасників тих подій. Ці три основні групи матеріалів складають джерельну й, зокрема нормативну базу дослідження.

Серед збірників документів, якими користувалася автор під час роботи над статтею виділимо, Відомості Верховної Ради України за 1991-2000 рр., Ведомости Верховного Совета Крыма за 1991-1994 гг., Собрание Законодательств Республики Крым за 1995-1997 гг., Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым за 1998-2000 гг.

Важливе значення для підготовки статті мали документи, що містяться в інформаційно-аналітичному виданні «Парламент Крыма: выборы 98», яке було випущено в 2-х томах [115, 116].

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Із публікацій документів, що з'явилися з часів незалежної України, автор використовувала ті, в яких розглядаються питання правомірності проведення референдуму по відновленню у Криму автономії, розмежуванню повноважень між державними органами України і Криму, еволюції конституційно-правового статусу кримської автономії, поверненню і облаштуванню репатріантів [117-119].

Ще однією складовою частиною нормативної бази дослідження стали матеріали періодичної преси, в якій опубліковано нормативно-правові акти стосовно автономії, відносин центру і АРК. Насамперед це «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Независимая газета», «Известия», «Крымская правда», «Крымские известия», «Таврические ведомости», «Крымское время».

Останнє з визначених нами джерел дослідження мемуарна література. В останні роки опубліковані дві книги мемуарів політичних діячів Криму 90-х років: М. Багрова [120] і Є. Супрунюка [121], а також праця мемуарного характеру про діяльність Л. Грача [122], матеріали яких використані автором.

А втім, зазначені праці не дають визначення джерел та характеру основних нормативно-правових актів, еволюції конституційно-правового статусу автономії у 1991-2000 рр. Здебільшого поза уваги дослідників залишилися проблеми правової суб'єктності держави й Автономної Республіки Крим, співвідношення централізаційних та регіоналістичних тенденцій та їх впливу на політичне життя в Україні.

Осмислення зазначених проблем має сприяти знаходженню і втіленню оптимального для України державного устрою, а відтак поліпшення управління державою взагалі та вирішенню першочергових завдань національно-державного будівництва зокрема.

Усі зазначені чинники зумовлюють необхідність комплексного наукового дослідження конституційно-правового статусу Автономної Республіки Крим; виявленню її ролі й місця в політичній системі України, структурі державного ладу; реформування сучасного механізму держави як організаційної основи унітарного устрою України.

Література:

1. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – 280 с.
2. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти /За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. /Уклад.: Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2000. – 728 с.
3. Сергійчук В. Український Крим. – Київ. Українська Видавнича Спілка. – 2001. – 304 с.
4. Винниченко В. Відродження нації. – К.: Відень, 1920. – Ч. 2. – 160 с.
5. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. – К., 1991. – 250 с.
6. Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. – К., 1991. – 420 с.
7. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Від середини XVII століття до 1923 року: У 2 т. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – 606 с.
8. Азизян А.К. Формирование и развитие советской национальной государственности. – М.: Знание, 1972. – 46 с.
9. Горюховський Ф.Я. Союзна республіка – єдиний багатонаціональний колектив. – К.: Знання, 1978. – 48 с.
10. Еникеева З.Т. Автономная республика – советское социалистическое государство. – М.: Юридическая литература, 1964. – 83 с.

11. Зиманов С.З., Рейтор И.К. Советская национальная государственность и сближение наций. – Алма-Ата: Наука, 1983. – 223 с.
12. Златопольский Д.Л. Образование и развитие СССР как союзного государства. – М.: Госюриздат, 1954. – 223 с.
13. Кириченко М.Г. Единое союзное многонациональное государство. – М.: Юрид. лит., 1978. – 87 с.
14. Лепешкин А.И. Советский федерализм. (Теория и практика). М.: Юрид. лит., 1977. – 319 с.
15. Лужин А.В. Административно-территориальное устройство Советского государства. – М.: Юрид. лит., 1969. – 172 с.
16. Макогон С.О. Національно-державний устрій СРСР. – К.: Політвидав, 1978. – 40 с.
17. Шафир М.А. Компетенция СССР и союзной республики. (Конституционные вопросы). – М.: Наука, 1968. – 227 с.
18. Бабкін В.Д. Державна влада і політична опозиція // Правова держава. – К., 1996. – Вип. 7. – 220 с.
19. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренко. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. / Уклад.: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2000. – 728 с.
20. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці /кінець ХІХ – початок ХХ століття// Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Київський держ. торговельно-економ. університет. – К., 1998. – 350 с.
21. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): (Монографія). – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
22. Курас І.Ф. Етнополітика: історія та сучасність: статті, виступи інтерв'ю 90-х років / інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 1999. – 656 с.
23. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. – К., 1995. – 250 с.
24. Панібудьласка В.Ф. Торжество ленінської національної політики КППС і розквіт Радянської України. – К.: Політвидав України, 1981. – 56 с.
25. Румянцев В.О. Українська державність у 1917 – 1922 рр. Національно-демократична і радянська альтернатива: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Х., 1998. – 34 с.
26. Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми теорії і практики: Автореф. дис... д-ра політичних наук. – К., 2000. – 34 с.
27. Копейчиков В.В. Механізм радянської держави. – К., 1968. – 180 с.
28. Кривенко Л.Т. Державне управління: теорія і практика. – К., 1998. – 265 с.
29. Кульчицький В.С. та інші. Історія держави і права України: навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 1996. – 294 с.
30. Медведчук В.В. Конституційний процес в Україні і організація державної влади та місцевого самоврядування. – К., 1996. – 145 с.
31. Медведчук В.В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – К., 1997. – 170 с.
32. Медведчук В.В. Україна: актуальні питання розвитку суспільства, держави і права. – К., 1999. – 260 с.
33. Мурашин Г.О. Конституція України: деякі аспекти її реалізації. – К., 1997. – 189 с.
34. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія / В.Г. Кремень, І.Ф. Білько, С.І. Головащенко: Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. інститут стратегічних досліджень, Міжнародна акад. упр. персоналом. – К.: МАУП, 1998. – 90 с.
35. Кампо В.М. Місцеве самоврядування в Україні: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Ін Юре, 1997. – 32 с.
36. Корнієнко М.І. Виборче законодавство для органів місцевого самоврядування // Політологічний вісник. Вип. 1. – К., 1993. – 168 с.
37. Курас І.Ф. Основи етнодержавознавства. Підручник / За ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
38. Римаренко Ю.І. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник – довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.
39. Рябошапка Г.Х. Правове положення союзної республіки. Навчальний посібник для студентів юрид. ф-ту. – Львів, 1975. – 110 с.
40. Цамерян И.П. Теоретические проблемы образования и развития советского многонационального государства. – М.: Наука, 1973. – 295 с.
41. Швецов В.С. Государственный суверенитет: (Вопр. теории). – М.: Наука, 1979. – 300 с.
42. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996. – 185 с.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

43. Малишко М.І. Територіальний устрій України. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
44. Ставнійчук М.І. Конституційно-правові основи виборів до органів державної влади в Україні. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.
45. Цвік М.В. Вибори – пріоритетна форма безпосередньої демократії. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
46. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків, 1996. – 192 с.
47. Ананидзе Ф.Р. Международно-правовые проблемы определения статуса коренных народов // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Юридические науки. – М., 2000. – №1. – С. 160–170.
48. Грищенко Е.В. Роль нормативных договоров во взаимоотношениях органов регионального и муниципального управления // Вестник Иркут. гос. экон. акад. – Иркутск, 1999. – №3. – С. 7–13.
49. Кошелев А.В., Тишков В.А. История Канады. – М.: Мысль, 1982. – 286 с.
50. Маликов М.К. Проблемы реализации суверенитета республики Башкортостан (1557–1998 гг.): Очерки. Документы. Нормат. акты. Хроника: Учебник для студентов высших и средних учебных заведений РБ. / Башк. гос. ун-т и др. – Стерлитамак, 1999. Т. 2. – 447 с.
51. Сергунин А.А. США: аппарат президента по связям с конгрессом и внешняя политика / Отв. ред. О.А. Колобов: ВВ ССО РСФСР, Нижегородский гос. университет им. Н.И. Лобачевского. – Н. Новгород: Волго-Вятское кн. изд-во, 1990. – 315 с.
52. Авторитаризм и демократия в развивающихся странах. / Хорос В.Г., Мирский Г.И., Майданик К.Л. и др. – М., 1996. – 192 с.
53. Чиркин В.Е. Правовое положение политических партий: российский и зарубежный опыт // Журнал российского права. – 1999. – №3/4.
54. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник для студентів юрид. вищих навчальних закладів і фак. / Міжнародний фонд «Відродження». – К.: Артек: Вища школа, 1997. – 262 с.
55. Шаповал В.М. Державний лад країн світу: Довідник. / Українська правнича фундація. – К.: Укр. центр правничих студій, 1999. – 318 с.
56. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2001. – 356 с. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики – К.: Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
57. Історія держави і права України: Підручник. / За ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й. Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. та інші. – У 2 т. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 2. – 580 с.
58. Історія держави і права України: Підручник. / За ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й. Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. та інші. – У 2 т. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 2. – 580 с.
59. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посібник для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. / Уклад.: Гончаренко В.Д., Рогожин А.Й., Святоцький О.Д. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре». – 2000. – 728 с.
60. Копиленко О.Л. Українська ідея М. Грушевського: історія і сучасність. Копиленко О., Копиленко М. Український федералізм. Місцеве та регіональне самоврядування України. Вип. 1–2 (6–7). – К., 1994. – 168 с.
61. Корнієнко М. Пошук варіантів продовжується. Місцеве та регіональне самоврядування України. – Вип. 1–2 (6–7). – 1994. – 168 с.
62. Турченко Ф.Г. Новейшая история Украины. 1946–2000 годы. – Ч. 2. – К., 2001. – 240 с.
63. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Монографія. – Харків: Вид-во Університету внутр. справ, 2000. – 462 с.
64. Авер'янов В.Б. Правовий статус Кабінету Міністрів України: конституційні засади // Правова держава. Щорічник наукових праць. – Вип. 8. – К., 1997. – 235 с.

65. Авер'янов В.Б. Правові питання реалізації конституційних принципів взаємовідносин громадян з органами виконавчої влади //Матеріали наук.-практ. конф. «Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України. Проблеми, досвід, перспективи». 25 червня 1997 р. – К., Харків, 1998.
66. Аверьянов В.Б. Аппарат государственного управления: содержание деятельности и организационные структуры. – К., 1975. – 120 с.
67. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления. – К., 1979. – 186 с.
68. Агеева Е.А. Юридическая ответственность в государственном управлении (социально-правовой аспект). – Л., 1990. – 180 с.
69. Адміністративна діяльність органів ВС / За заг. ред. Голосніченка І.П., Кондратьєва Я.Ю. – К., 1995. – 130 с.
70. Алексеев А.А. Правовое государства – судьба социализма. – М., 1988. – 225 с.
71. Зайцев В. Конфлікт між гілками влади в процесі їх становлення (1991–1996) // Становлення владних структур в Україні (1991–1996). – К., 1997. – 220 с.
72. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994. – 240 с.
73. Мамутов В.К. Чи потрібний Україні поділ на 25 областей? // Матеріали наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми управління територіями в Україні». – Київ, 1992, 26–27 листопада. – К., 1993.
74. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків, 1996. – 192 с.
75. Кордун О.О., Ващенко К.О., Павленко Р.М. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: Моногр. /За ред. Кордуна О.О. – К.: МАУП, 2000. – 248 с.
76. Автономный район Внутренняя Монголия Китайской Народной Республики. Под общей редакцией Б. Ширендыба и М.И. Сладковского. – М.: Наука, 1980. – 156 с.
77. Кожановский А.Н. Народы Испании во второй половине XX в. Опыт автономизации и национального развития. М.: Наука, 1993. – 188 с.
78. Писарев Ю.А. Образование Югославского государства. – М.: Наука, 1975. – 415 с.
79. Москалев А.А. Гуанси-Чжуанский и Нинся-Хуэйский автономные районы КНР. – М.: Наука, 1979. – 151 с.
80. Гудошникова Л.М., Короткова К.К., Моисеенко М.Г. Государственный строй Китайской Народной Республики. – М.: Наука, 1988. – 220 с.
81. Короткова Е.К., Мойсеенко М.Г., Страшун Б.А. Социалистическая Республика Румыния: Основы государственного строя. – Юридическая литература. – М., 1977. – 303 с.
82. Мгои Ш.Х. Проблема национальной автономии курдского народа в Иракской республике (1958 – 1970). – Ереван, 1977. – 331 с.
83. Орлова М.Е. Ирландия: опыт преобразования в расколом обществе. – М.: Наука, 1994. – 156 с.
84. Артоболевский С.С. Региональное развитие в Великобритании. М.: Российская академия наук. Институт географии, 1992. – 165 с.
85. Брошеван В.М., Черная В.Г. Крым в составе Украины. – Книга 1. Крым. 1921–1991 гг. Историко-документальный очерк. – Симферополь, 1999. – 108 с.
86. Мальгин А. Крымский узел. Очерки политической истории Крымского полуострова 1989–1999. – Новый Крым – 2000. – 160 с.
87. Сергійчук В. Український Крим. – Київ. Українська Видавнича Спілка. – 2001. – 304 с.
88. Заскока В. Смерч над Крымом. – 1999. – 108 с.
89. Никифоров А., Мальгин А., Киселев С. Три проекции крымский идеи. – Симферополь, 1995. – 156 с.
90. Москва–Крым: историко-публицистический альманах. Вып. 1. – М.: Фонд «Москва–Крым». – 2000. – 360 с.
91. Москва–Крым: историко-публицистический альманах. Вып. 2. – М.: Фонд «Москва–Крым». – 2001. – 384 с.
92. Москва–Крым: историко-публицистический альманах. Вып. 3. – М.: Фонд «Москва–Крым». – 2001. – 420 с.
93. Горбачев С. Севастополь в третьей обороне. – 1991–19..., ч. 1. – Севастополь. 1995. – 360 с.
94. Власенко С. Анатомия необъявленной войны. Крым, Севастополь, Флот. – 1991. – 199... – К., 1997. – 280 с.
95. Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – №4 – 2001.
96. Административно-территориальные преобразования в Крыму. 1783–1998 гг. Симферополь, 1999. – 150 с.
97. Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. – К., 1988. – 146 с.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ В УКРАЇНІ (1991-2000 РР.):
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

98. Тищенко Ю., Піховшек. Повернення кримських татар. Хроніка подій. – К., 1999 – 208 с.
99. Чубаров Р. Інтеграція кримськотатарського народу в українське суспільство: політико-правові аспекти (Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – №4. – 2001.
100. Губогло М., Червоная С. Крымско-татарское национальное движение (1994–1996). Институт этнологии и антропологии РАН. Исследования по прикладной и неотложной этнологии. №101. – М., 1997. – 120 с.
101. Габриелян О., Ефимов С., Зарубин В., Кислый А., Мальгин А., Никифоров А., Павлов В., Петров В. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. – Симферополь, 1998. – 340 с.
102. Волобуев О.В. Рождение и судьбы новой крымской государственности в первой половине XX века. Отечественная история. – 1999. – №2.
103. Дённингхаус. Полиэтничность сквозь призму классового подхода. Отечественная история. – 1999. – №2.
104. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. От «форпоста мировой революции» до последнего плацдарма «Белой» России. – Отечественная история. – 1999. – №2.
105. Мальгин А.В. Россия и русские: опыт Крыма. Отечественная история. – 1999. – №2.
106. Форманчук А.А. Крымская автономия в конце XX века: случайность или закономерность? Отечественная история. – 1999. – №2.
107. Царевская Т.В. Крымская альтернатива Биробиджану и Палестине. Отечественная история. – 1999. – №2.
108. Копиленко О., Копиленко М. Межі компетенції (пошук варіантів правового статусу Криму) // Політика і час. – 1996. – №11.
109. Копиленко О. До проблеми правового статусу АР Крим // Вісник Академії правових наук України. – 1988. – №1.
110. Копиленко О. Від Конституції України до Конституції Автономної Республіки Крим // Право України. – 1999. – №3.
111. Багров М.В. Культура Народов Причерноморья. – 2001. – №20.
112. Крымская автономия – ответ на вызов исторического периода // Віче. – 2001. – №5(110).
113. Анохин А.Н. Организационно-правовое устройство Верховной Рады Автономной Республики Крым // Вісник університету внутрішніх справ. Вип. 7. Частина 1. – Харків, 1999.
114. Рисіч Й.Л. Конституція Автономної Республіки Крим: Політико-правовий аспект інституту територіального устрою України // Вісник університету внутрішніх справ: Вип. 7. У 3 ч. – Х., 1999. – Ч. 1.
115. Парламент Крыма: Выборы – 98. Информационно-аналитическое издание. – Симферополь, 1999. – Ч. 1. – 574 с.
116. Парламент Крыма: Выборы – 98. Информационно-аналитическое издание. – Симферополь, 2000. – Ч. 2. – 675 с.
117. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: збірник документів (1941–1998). – К., 1999. – 120 с.
118. Розвиток подій у Криму. Дилема для України. – матеріали міжнародної конференції. – К., 1994.
119. Этнические и региональные конфликты в Евразии. Кн. 2. – Россия, Украина, Белоруссия. – М., 1997. – 120 с.
120. Багров Н. Крым: время надежд и тревог. – Симферополь, 1996. – 379 с.
121. Супрунюк Е. Хроника дрейфующего полуострова и история моего похищения. – Симферополь, 1998. – 204 с.
122. Грач Л.: Политический портрет на фоне событий. – Симферополь, 1994. – 110 с.

Пост упила в редакцію: 04.09.2006 г.